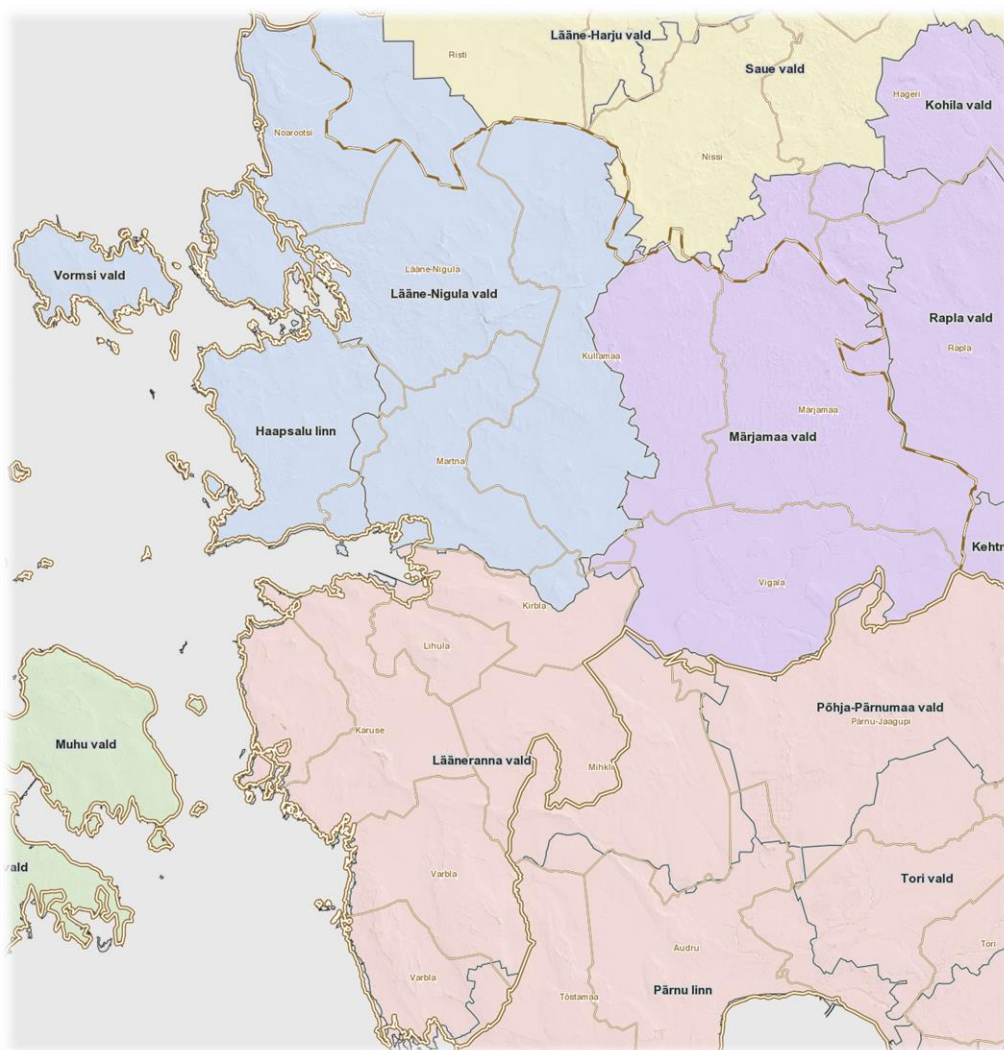

Ajaloolise Läänemaa looduslike pühapaikade inventuur arhiiviallikate põhjal: Varbla kihelkonna pühapaigad Pärnu maakond

Lõpparuanne

Töö nr: 1898MT1

Tartu 2019

Tööd on rahastanud Keskkonnainvesteeringute Keskus ja Muinsuskaitseamet

KESKKONNAINVESTEERINGUTE
KESKUS

MUINSUSKAITSEAMET

Töö on teostanud AB Artes Terrae OÜ, MTÜ Eesti Kohapärimuse Keskus ja Tartu Ülikool

Tellija: Muinsuskaitseamet

Projekti juht: Mart Hiob, PhD

Autor: Reeli Reinaus, MA

Töörühm: Mari-Ann Remmel, MA (MTÜ Eesti Kohapärimuse Keskus)

Jüri Metssalu, MA (MTÜ Eesti Kohapärimuse Keskus)

Kristel Kivari, PhD (Tartu Ülikool)

Lona Päll, MA

Laura Mäemets, MA

Valdo Valper, MA

Mart Hiob, PhD

Sisukord

1. Töörühmalikmete nimi ja roll inventeerimisel	5
2. Välitööde toimumise ajakava	5
3. Ettevalmistustöödele, inventuuridele ja järeltöödele kulunud aeg	5
4. Ülevaade töö tulemuslikkusest	5
5. Inventeeritud kohad	6
6. Üldine hinnang kohaliku rahvastiku järjepidevusele	6
7. Tööde käigus ettetulnud probleemid	7
8. Töörühma ettepanek riikliku kaitse alla võtmise kohta	8
9. Kasutatud kirjandus ja käsikirjad	8

1. Töörühmalikmete nimi ja roll inventeerimisel

Erinevatel töötappidel osalejad:

Reeli Reinaus (arhiivitööd, välitööde ettevalmistamine, välitööd, teabepäeval osalemine, aruande kirjutamine, järeltööd).

2. Välitööde toimumise ajakava

<i>Kuupäev</i>	<i>Küla</i>	<i>Inventeeritud objektid (sh leidmata või hävinud), intervjuud vms</i>	<i>Osalejad</i>
23.05.2019	Varbla, Allika, Nõmme, Mereäärse, Haapsi, Rannaküla, Piha küla	Varbla muuseumi külastus ja vestlus selle juhataja Rene Kasega; Allika ohvrikivi, Nõmme Tõllusekivi, Mereäärse allikas; vestlus kohalike elanikega Varbla raamatukogus; Haapsi Taaratamme hiid; Aadu kivi, Täpsi külas võimalike informantide otsimine	Reeli Reinaus
20.09.2019	Lihula	Varbla khk teabepäev Lihulas Tapamaja galeriis	Reeli Reinaus
3.02.2020	Õhu ja Kilgi küla	Vestlus teejuhi Ahti Selbergiga. Õhu küla ohvrikivi, vestlus kohaliku elaniku [redacted], Kilgi külas ohvrikivi otsimine.	Reeli Reinaus

3. Ettevalmistustöödele, inventuuridele ja järeltöödele kulunud aeg

Ettevalmistustööd: kokku 45 tundi.

Välitööd koos teabepäevaga ja ettevalmistusega: 30 tundi.

Järeltööd: 20 tundi.

Kokku: 95 tundi.

4. Ülevaade töö tulemuslikkusest

Eeltööde käigus selekteerus Varbla kihelkonnas kokku **25** võimalikku pühapaika. Lähemal vaatlusel osutus neist juba **11** pühapaigana kaitse all olevaks. Järgi jäänud **14** koha otsimine ei kujunenud sugugi edukaks, kuna enamike kohtade kohta oli reeglina vaid üks pärimustekst ning seegi üsna üldise sõnastusega, ning teinekord ka suisa valeinfot andev (statistika huvides ja selleks, et näidata, kui erineva tõeväärtusega pärimustekste tuleb samuti analüüsida, on ka need 2 paika aruandes ära toodud). Samuti oli ülimalt raske leida kohalikke, kes oleks selliste nappide teadete põhjal osanud kohti juhatada, samuti oli mitmete paikade puhul juba selge, et need on kas hävinud või siis suure tõenäosusega hävinud.

Keerukas olukorras, kus nappis nii teateid kui ka informante sai viimaks maastikul inventeeritud 5 pühapaika. Lisaks neile võiks 1 kogukonna jaoks olulise tähtsusega kivi esitada pärandkultuuri objektiks. Üht inventeeritud kivi (Õhu ohvrikivi – Var_Õhu_01) võib pidada selles mõttes ka peaaegu uueks kohaks, et arhiivis tema kohta andmed puudusid, kuid kohalikud teadsid seda (tõsi küll üsna umbmääraselt ja üldiselt) ning samuti oli kivi ära märgitud teatmikus „Matsalu turismipiirkonna turismimajanduse arengukava 2014-2020+“.

5. Inventeeritud kohad

Inventeeritud kohad:

- 1) **Ohvrikivi**, Allika küla;
- 2) **Taaratamme hiid**, Haapsi küla;
- 3) **Raviallikas**; Mereäärse küla;
- 4) **Tõllusekivi**, Nõmme küla;
- 5) **Ohvrikivi**, Õhu küla.

Perspektiivikad või välitöödel leidmata jäänud kohad (puudulike või vastuoluliste lähteandmete vm asjaolude tõttu), mille kohta võiks veel täiendavalt andmeid uurida (lisaks jäid kokkuleppeliselt inventeerimata võimalikud kabelikohad):

- 1) **Hiiekoht, Matsi küla** – Talu Merekülas. Praegune nimetus Orassaare, varem olevat olnud Ohvrisaare. Talu maal olnud tammik, mida peetakse ohvripaigaks. Orussaare talukoha koordinaadid: X: 6468453; Y: 485484. Kuna konkreetse maaüksuse piirides ei tea kohalikud tammikut, siis pole seda võimalik ka lokaliseerida.
- 2) **Hiiesalu, Paatsalu küla** – *Salumetsa nimi olevat sellest tulnud, et selle talu maa pääl olevat olnud vanasti hiie-salu, kus käidud ohverdamas.* Kohta ei oska kohalikud lokaliseerida. Talu koordinaadid: X: 6485508; Y: 482077
- 3) **Hiis, Piha küla** – kohaliku elaniku sõnul pole Piha külas kunagi Hiie-ma-nimelist talu olnud. Teatega on mõeldud Allika küla Hiiepanka, mille juures on tõesti Hiie-ma talu.
- 4) **Ohvrikivi, Piha küla** – *Hiies olnud ka ohvrikivi, mis veel tänapäevini on püsinud praeguse Hiie-ma talu maa-alal.* Kohaliku elaniku sõnul pole Piha külas kunagi Hiie-ma-nimelist talu olnud. Teatega on mõeldud Allika küla Hiiepanka, mille juures on tõesti Hiie-ma talu.
- 5) **Piha allikas, Piha küla** – *Uietoa karjamaal oli üks allikas, kust paljud inimesed vett viisid, et see ehk kosutab.* Allikat ei teata.
- 6) **Taaramägi, Täpsi küla** – *Mäeseljandik Täpsi külas Täpsiaru heinamaal.* Keegi külas ei teadnud seda kohta.
- 7) **Ohvrikivi, Kilgi küla** – *Ohvrikivi Kilgimetsas Kilgi talu juures, ümmargune lohk selja peal.* Kilgi talud on lagunened ja põliselanikke ei ela seal läheduseski juba enam ammu. Ees- ja Taga-Kilgi talude koordinaadid: X: 6473015; Y: 492320
- 8) **Hiis/tammemets, Vaiste vallas** – *Vaiste vallas on "Hiiealuse" talu, kus enne suur tamme mets kasvanud.* Hävinud. Koordinaadid: X: 6468517.6; Y: 491454.9
- 9) **Hiie-mägi** – *Varblas oli alles iie-mägi. Mere ääres liivamänniku kungas.* Liiga umbmäärane teade, piki rannikut on üsna pikalt liivaseljandik.

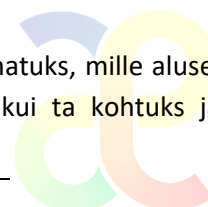
6. Üldine hinnang kohaliku rahvastiku järjepidevusele

Kõige esimesena võtsin ma ühendust Varbla muuseumi juhataja Rene Kasega, kellega ma ka kohtusin ja kes mulle isegi üht kivi juhatas, kuid minu küsimuse peale, kus oleks sobilik teha infopäeva, vastas ta, et pigem Lihulas, et inimesed on harjunud seal käima. Kui ma samal päeval paar tundi hiljem kohtusin Varbla raamatukogus umbes kümnekonna vana käsitööringi naisega, siis hakkas mulle üsna pea tunduma, et äkki see polegi halb mõte. Naised olid vanad ja toredad ning tundsid ka minu uuringu vastu huvi, aga tõepoolest mitte ükski neist ei osanud midagi looduslike pühapaikadega ega üldse väga maastikuobjektide kohta kosta. Üheltpoolt võib seda muidugi seletada ka sellega, et järgi jäänud kohad, mida ma ei leidnud, olidki üsna kõvad pätklid.

Vestlesin üsna mitme vana mehega (Endel Raudkivi, Manivalde Müüripeal, Raivo Raudkivi jne), kes teadsid oma kodukoha lähiümbrust väga hästi ning ühe abil suutsin välistada ka kaks valesti üles kirjutatud või lokaliseeritud pärimusteksti. Edasi suhtlesin veel nii kohaliku raamatukogu juhataja, Pärnu muuseumi teaduri Ülli Kondiga, viimase soovitatud Tõstamaa kihelkonna koduloo-uurija Liina Kääriga, kes tundis veidi ka Varbla kanti ja jagas mulle veel erinevaid kontakte, kuid kahjuks ei viinud ka need kontaktid kadunud pühapaikade leidmiseni, sest arhiivitekstid olid selleks siiski liiga ebainformatiivsed või siis kohad juba hävinenud. Viimaseid teateid aitasid mul lokaliseerida 1931. aastal sündinud Ōhu külas elav Manivalde Müüripeal ning kohalik ettevõtja Ahti Selberg, kes kirjeldas ka seda, kui vähe põliseid kohalikke Varbla kandis elab ja kuidas külad pole mitte tühjaks jäänud, vaid isegi talud on juba ammu lagunened. Nagu nägin ka veidi hiljem Kilgi külas Kilgi talude varemete ümbruses ohvrikivi otsides.

7. Tööde käigus ettetulnud probleemid

- Kui läheneda küsimusele täiesti subjektiivselt, siis minu kui inventeerija jaoks oli kõige suuremaks probleemiks see, mida teha olukorras, kus arhiiviteadete järgi justkui tundub olevat leitud õige paik, kuid ükski kohalik ei oska selle paikapidavust kinnitada ning samuti ei ole maastikul mingeid tähiseid, mille järgi võiks otsustada, kui suure maa-alaga on varemalt olnud pühapaiga näol tegu. Palju kasu ei ole enamikul juhtudel ka vanadest kaartidest, kus paljudel juhtudel on küll hiiemetsa kohal tõepoolest ka varemalt mets olnud, aga kas terve see mets on olnud hiis või mingi kitsam piirkond sellest, jääb siiski enamikul juhtudel vastuseta.
- Iseloomulike elementide jaotusest „elustik“ võiks jääda loetelust välja. Kuna inventeerimas käiakse sageli ka ajal, kui isegi objekti kõrval olevaid lehtpuid on raske määrata, siis pole mõtet rääkida taimestikust. Ja kui elustiku all pidada silmas loomi, siis selleks on aeg napp, et teha mingeid vaatlusi. Juhuslikult kohatud hiir või sisalik või kuulnud kägu ei anna inventuurilehele pühapaiga kui sellise kontekstis midagi juurde, pigem vähendab selle tõsiseltvõetavust. Kui pühapaiga läheduses näeb inventeerija tõepoolest midagi eriskummalist, on ilmne eeldada, et ta kirjutab sellest punkti „inventeerijate märkus“ all.
- Allikad. Raske on öelda, millal on allikas hävinud, kuna palaval suvel kuivab aeg-ajalt ära ka mõni muidu üsna veerohke allikas. Samuti, kui minna allika juurde kevadel, on keeruline öelda, kas tegu on lume sulamisest tingitud veega või on allikas tõepoolest läbi aasta aktiivne. Ilmselt siinkohal mingit üldist suunist välja tuua ei ole võimalikki.
- Üldiselt on endiselt harjumatu paikade hindamiseks kohaldatud hinnanguskaala, kus väikseim number tähistab positiivseimat hinnangut.
- Punkt „Üldine hinnang kohaliku rahvastiku järjepidevusele“. Jääb arusaamatuks, mille alusel peaks inventeerija midagi arvama kihelkonna elanikkonnast isegi siis, kui ta kohtuks ja

intervjueeriks isegi umbes paarikümmet inimest. Täiesti ebavajalik punkt nii inventeerijatele kui ka ilmselt Muinsuskaitseameti töötajatele.

8. Töörühma ettepanek riikliku kaitse alla võtmise kohta

Töörühma ettepanek riikliku kaitse alla võtmiseks:

- 1) **Ohvrikivi**, Allika küla – Var_Allika_01;
- 2) **Taaratamme hiid**, Haapsi küla – Var_Haapsi_01;
- 3) **Raviallikas**; Mereäärse küla – Var_Mereäärse_01;
- 4) **Töllusekivi**, Nõmme küla – Var_Nõmme_01;
- 5) **Ohvrikivi**, Õhu küla – Var_Õhu_01.

Töörühma ettepanek registreerida pärandkultuuri objektina:

- 1) **Aadu kivi**, Rannaküla. Kivi koordinaadid: X: 6477259; Y: 481713.9

9. Kasutatud kirjandus ja käsikirjad

- Eesti Keele Instituudi kohanimekartoteek.
- Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuuriloolise Arhiivi kartoteek.
- Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi kohapärimuse andmebaas Koobas.
- Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi Kohapärimuse kaardirakendus Maa-ameti kaardiserveris (muuhulgas ajaloolised kaardid, kultuurimälestised, looduskaitseobjektid, pärandkultuuriobjektid).
- Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi fotoarhiiv.
- Jung, Jaan (1910). *Muinasaja teadus eestlaste maalt III. Kohalised muinasaja kirjeldused Tallinnamaalt*.
- Kaasik, Ahto (2017). *Pühapaikade teejuht. Eesti põlised väekohad*.
- Matsalu turismipiirkonna turismimajanduse arengukava 2014-2020+.
- Rahvusarhiivi kaartide infosüsteemi digiteeritud kaardid.
- Tartu Ülikooli arheoloogiakabineti andmebaas.
- Vilbaste, Kristel (2013). *Eesti allikad*. Varrak.

